

<https://doi.org/10.15407/ukrbotj78.05.335>

REVIEW ARTICLE

35 років Зеленої книзі України: історія, проблеми, рішення

Дмитро В. ДУБИНА^{1*} , Павло М. УСТИМЕНКО¹ , Василь С. ТКАЧЕНКО¹, Сергій Ю. ПОПОВИЧ² ,
Людмила П. ВАКАРЕНКО¹

¹Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, вул. Терещенківська 2, Київ 01601, Україна

²Національний університет біоресурсів і природокористування, вул. Героїв Оборони 19, Київ 03041, Україна

Abstract. The article is dedicated to the 35th anniversary of publication of the first edition of the *Green Data Book of Ukraine*. This publication was a notable event in the 100-year history of research activity in the M.G. Kholodny Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Ukraine, where the scientific and methodological principles of the *Green Data Books* originated. The outcomes of the history and preconditions for development of a concept of the phytocenodiversity conservation are summarized. Problematic and disputable issues of the *Green Data Book* are discussed and some future tasks are outlined. Methodological approaches to conservation of natural units and areas are analyzed. It is emphasized that modern methods of biodiversity conservation are based on populational and ecosystemic approaches, while the main mode of conservation of plants is based on conservation of plant communities, which form a phytocenotic matrix for plant cenopopulations. Implementation of scientific principles of the *Green Data Book of Ukraine* in legislation and regulatory documents of Ukraine. A critical analysis of syntaxonomy of the protected plant communities in Ukraine is provided; 983 associations of 104 formations will form the basis for a new edition of the *Green Data Book of Ukraine*. The importance of wide public awareness among the general public, public organizations, and international bodies regarding the *Green Data Book of Ukraine* is emphasized.

Keywords: *Green Data Book of Ukraine*, rare phytocenoses, history of phytocenodiversity protection, environmental legislation

Article history. Submitted 02 April 2021. Revised 10 September 2021. Published 29 October 2021

Citation. Dubyna D.V., Ustyomenko P.M., Tkachenko V.S., Popovych S.Yu., Vakarenko L.P. 2021. 35 years of the *Green Data Book of Ukraine*: history, problems, and solutions. *Ukrainian Botanical Journal*, 78(5): 335–346. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ukrbotj78.05.335>

Affiliation. M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, 2 Tereshchenkivska Str., Kyiv 01601, Ukraine: D.V. Dubyna, P.M. Ustyomenko, V.S. Tkachenko, L.P. Vakarenko. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 19 Heroyi Oborony Str., Kyiv 03041, Ukraine: Popovych S.Yu.

*Corresponding author (e-mail: ddub@ukr.net)

Вступ

Помітною подією в 100-річній історії наукової діяльності Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України стало розроблення ідеології та науково-методологічних засад створення "Зеленої книги України", а також вихід друком першого наукового видання, з часу якого скоро минає 35 років. Інститутом ботаніки, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України, здійснюється практичне ведення

Зеленої книги України (ЗКУ) та підготовка наступних наукових офіційних видань. Відносно нетривала історія ЗКУ відзначалася чи не найбільшою в літописі української ботанічної науки дискусією з різних питань – від поліпшення структури до доцільності видання загалом у зв'язку із формуванням концепції охорони біотопів.

Метою нашої публікації є підведення основних підсумків щодо історії функціонування Зеленої книги України, зокрема висвітлення передумов формування

© 2021 D.V. Dubyna, P.M. Ustyomenko, V.S. Tkachenko, S.Yu. Popovych, L.P. Vakarenko. Published by the M.G. Kholodny Institute of Botany, NAS of Ukraine. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited

ідей охорони фітоценотичної різноманітності, проблемних і дискусійних питань ведення Зеленої книги, новітньої структури другого офіційного її видання, а також окреслення деяких завдань на майбутнє.

Однією з основних екологічних проблем сучасного стану навколишнього природного середовища є зменшення обсягів і спрощення структури біотичного різноманіття, спричинені інтенсивним руйнуванням природних екосистем. Світовою спільнотою усвідомлено згубність впливу на людину зміненого довкілля, зокрема на її здоров'я, спадковість, еволюцію, менталітет і навіть моральну стійкість тощо. Свідченням цього є пильна увага міжнародних природоохоронних організацій до розроблення програм, які виконуються під егідою ООН, ЮНЕСКО, ЮНЕП, МСОП, МСБН: Конвенція про біорізноманіття (КБР) та Глобальна стратегія збереження рослин, котра здійснюється в рамках КБР, Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, Концепція збереження біологічного різноманіття України тощо. Саме тому сучасна доктрина збереження біорізноманітності базується не лише на еколого-біологічних засадах, але й охоплює весь спектр ідеологічних, економічних, соціально-культурних, етичних, етнічних проблем, стимулюючи зазвичай розвиток різних наукових дисциплін, серед яких чільне місце займають науки про охорону рослинного світу – фітосозологія та синфітосозологія (Yurtsev, 1992; Shelyag-Sosonko, Emelyanov, 1997).

Результати та обговорення

Існуючі методологічні підходи до збереження природних об'єктів істотно відрізняються між собою, оскільки біотичні системи різних ієрархічних рівнів відмінні за структурою і функціонуванням. Традиційно вирішення проблем охорони біорізноманіття базується на популяційно-видовому та екосистемному рівнях.

На популяційно-видовому рівні виявлення основних об'єктів охорони пов'язано з веденням Червоних книг та Червоних списків. Метою їхнього створення є сигналізація про обмеження та регламентацію обсягів експлуатації людиною ресурсів рослин і тварин, а способи збереження добре розроблені та включають широкий спектр заходів *in situ* (збереження й відновлення середовищ

існування раритетних видів, регламентування промислу, реконструкція біотопів, реінтродукція, репатріація та ін.) та *ex situ* (збереження в штучно створених об'єктах природно-заповідного фонду, насамперед ботанічних садах, а також розсадниках, банках насіння, культур, колекціях тощо). Однак це кардинально не розв'язує проблему в системі відносин людського суспільства з навколишнім природним середовищем. Збереження генофонду практично неможливе без збереження комплексів організмів та екосистем. Пріоритет необхідності охорони не лише генофонду, але й екофонду знайшов відображення у прийнятій Конференцією ООН у Ріо-де-Жанейро (1992) Конвенції про біорізноманіття. Це положення, безперечно, зумовлює розвиток екосистемних досліджень, які передбачають проведення обліку та оцінки багатства й різноманітності біотичних угруповань.

Розроблення природоохоронних методів оцінки рослинних угруповань і екосистем багато в чому далекі від завершення, а підходи до науково обґрунтованого збереження є істотно відмінними в різних державах світу. Основою охорони рослинного світу загалом є збереження його рослинних угруповань, які служать фітоценотичною матрицею поширення популяцій рослин. Рослинні угруповання є своєрідними маркерами екосистем, тому їхнє збереження неможливе без збереження екосистем.

Питання охорони фітоценозів і цікавих з наукового погляду ділянок рослинного покриву ставилися ще в 20-х роках минулого століття. Саме в цей період в Україні та країнах Європи небезпека зникнення раритетних фітоценозів внаслідок суттєвих антропогенних змін у структурі природної рослинності проявилася найгостріше. У галузі охорони природи дедалі частіше почали з'являтися наукові напрацювання екологів і біоценологів стосовно структури та функціонування природних комплексів. Ці роботи засвідчили неможливість збереження зникаючих видів рослин без збереження екосистем, компонентами яких вони є, а також без збереження тих локалітетів, з якими вони пов'язані. Основний шлях збереження видового різноманіття дослідники вбачали саме в збереженні фітоценозів, які легше виявляються і, водночас, комплексних одиниць організації живого (Yablokov, Ostroumov, 1985; Ehrlich, 1988; Krasilov, 1992).

У ботаніці започаткований та отримав розвиток новий напрям – синфітосозологічний, завданням якого є дослідження причин та екологічних наслідків

різних форм антропоїчного впливу на рослинність, обґрунтування наукових засад збереження фітоценотичної різноманітності з метою забезпечення спонтанного філоценогенезу, розроблення конструктивних заходів щодо збереження рослинних угруповань, зокрема раритетних.

Проблема охорони фітоценозів отримала широке обговорення на початку 1960-х років минулого століття. Питання про необхідність збереження природної фітоценотичної різноманітності вперше гостро було поставлено на особливій нараді ЮНЕСКО з проблеми раціонального використання та охорони біосфери в 1968 р.в Парижі. Рік потому Є.М. Лавренко спільно з А.М. Семеновою-Тян-Шанською розробили та опублікували "Програму-інструкцію по организации охраны ботанических объектов" (Lavrenko, Semenova-Tyan-Shanskaya, 1969). Вони вперше теоретично обґрунтували необхідність охорони нарівні з рідкісними й типових корінних фітоценозів. Ними були розроблені критерії для оцінки природоохоронної значущості рослинних угруповань і запропоновані такі їхні категорії:

- угруповання, едифікатори яких є рідкісними видами;
- угруповання на межі ареалу;
- угруповання, знищені на значній частині їхнього природного ареалу.

У більшості наступних вітчизняних роботах за оцінювання рідкісності та необхідності охорони рослинних угруповань ці критерії доповнювалися й деталізувалися, але залишалися ключовими.

Проблема охорони угруповань привертала увагу широкого кола ботаніків. Ідею необхідності охорони раритетних угруповань у 70–80-х роках минулого століття розвивали Л.І. Мілкіна (Milkina 1975, 1984, 1985), С.М. Стойко (Stoiko, 1977, 1982a, 1983), Я. Чершовські (Šeřovský, 1977), М. Ковач, Ч. Прістер (Kovacz, Priszter, 1977), П.П. Второв, Б.П. Степанов (Vtorov, Stepanov, 1978), В.Д. Васильєва зі співавторами (Vasileva et al., 1980), А.М. Семенова-Тян-Шанська (Semenova-Tyan-Shanskaya, 1981), А.Н. Лашченкова та Н.І. Непомілуєва (Laschenkova, Nepomilueva, 1982), І. Моравець (Moravec et al., 1983) та багато інших.

Особливо важливе значення для наукового обґрунтування охорони рідкісних рослинних угруповань і збереження фітоценотичної різноманітності мав XII Міжнародний ботанічний конгрес, який відбувся в Ленінграді (тепер Санкт-Петербург) у 1975 році. Практична реалізація його рішень відзначилася низкою наукових заходів.

Зокрема, в Ужгороді (1981) на річній сесії наукових рад АН СРСР і АН УРСР з проблеми "Биологические основы рационального использования, преобразования и охраны растительного мира" С.М. Стойко виступив з доповіддю "Интегральная экологическая и созологическая оценка редких видов растений и растительных сообществ", у якій визначив завдання нової галузі ботанічних наук – фітосозології, що мала вивчати процеси синантропізації рослинного світу, розробляти заходи з охорони фітогенфонду й фітоценофонду, раціонального використання рослинних ресурсів. Ним на основі розроблених критеріїв обґрунтовано виділення семи фітосозологічних категорій рідкісних, унікальних і типових фітоценозів, запропонована синфітосозологічна оцінка рідкісних і унікальних фітоценозів, які підлягають охороні. Обґрунтована необхідність створення Зелених книг раритетних угруповань, атласів їхнього поширення, запропоновані заходи для їхньої охорони. У 1981 році в Москві відбулася I Всесоюзна конференція з охорони рослинних угруповань, на якій С.М. Стойко представив доопрацьовані матеріали із созологічної категоризації фітоценозів та їхньої інтегральної созологічної оцінки, дано визначення понять, означена необхідність їхньої охорони. За матеріалами цих доповідей була опублікована стаття в "Ботаническом журнале" (Stoiko, 1983). Рідкісними автор вважав фітоценози, площа яких стала обмеженою внаслідок впливу природних (первинно рідкісні) або антропоїчних (вторинно рідкісні) факторів. До унікальних фітоценозів С.М. Стойко відніс угруповання, які за фітоценотичними позиціями компонентів, їхніми генетичними або фенотипічними ознаками, екоприуроченості та іншими особливостями вирізняються від зональних типових фітоценозів і становлять інтерес для науки й господарства (Stoiko, 1982b). В.М. Голубєв (Golubiev, 1987) до категорії рідкісних відніс фітоценози своєрідної структури та складу, які займають незначні площі. Ступінь раритетності підвищується, якщо в складі наявні ендемічні та реліктові види, які утворюють структурні елементи фітоценозів – яруси, синузії, мозаїчні компоненти.

У 1983 році на VII з'їзді Всесоюзного ботанічного товариства, що відбувся 11–14 травня у м. Донецьк, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та Т.Л. Андрієнко представили проєкт Зеленої книги України (Shelyag-Sosonko, Andrienko, 1983). Обґрунтовуючи необхідність її створення, українські ботаніки виходили, насамперед, з вчення В.І. Вернадського (Vernadskiy,

1967) про біосферу як глобальну, цілісну, динамічну, саморегулюючу оболонку Землі, насичену життям, що постійно взаємодіє з літосферою, гідросферою та атмосферою, створюючи нескінченні колообіги речовини, енергії та інформації. Принциповою сутністю біосфери є те, що її живі організми (жива речовина), постійно взаємодіючи з умовами існування (фізичним середовищем), утворюють нерозривну функціональну єдність. Порушуючи її, суспільство призвело до глобальних за своєю сутністю функціональних екологічних криз. Тому вирішити цю проблему можна, лише спираючись на концепцію збереження функціональних, а не лише генетичних зв'язків у фітосистемах. Тобто, збереження має відбуватися на основі національних Зелених книг, а не лише Червоних списків або Червоних книг, які покликані охороняти раритетні види біорізноманіття. Останні, безперечно, мають певне значення для охорони генофонду біосфери, але не для підтримання її динамічної рівноваги. Ідея збереження видів біорізноманіття, включених до Червоних книг, не призвела до помітного поліпшення екоситуації в світі та збереження біорізноманітності (Stoiko, Sheliakh-Sosonko, 2005).

У 1987 році українськими ботаніками вперше у світовій природоохоронній діяльності була реалізована ідея охорони раритетних угруповань. Колективом авторів (Т.Л. Андрієнко, Л.Г. Безусько, Я.П. Дідух, Д.В. Дубина, С.М. Стойко, В.С. Ткаченко) під керівництвом Ю.Р. Шеляга-Сосонка розроблені теоретичні основи їхнього збереження, обґрунтовані показники виділення раритетних угруповань, запропонована структура Зеленої книги України і здійснено її видання під назвою "Зелёная книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества" (Zelenaya kniga..., 1987) (рис. 1, А). Монографія стала історичною віхою в розвитку світової синфітосозології. До неї було включено 127 раритетних лісових, чагарникових, чагарничкових, лучних, болотних і водних фітоценозів різного синтаксономічного рангу – від формації до асоціації, загальною кількістю 612 асоціацій. Для кожного із синтаксонів наводилися мотиви та категорія охорони, поширення, екоумови, синтаксономічний склад, будова, видовий склад, флористичне ядро, фактори загроз і скорочення фітоценоареалу, заходи зі збереження, літературні джерела та картосхеми розповсюдження. Монографія отримала схвалення вчених і фахівців у галузі охорони природи, відомчих установ, громадських організацій тощо.

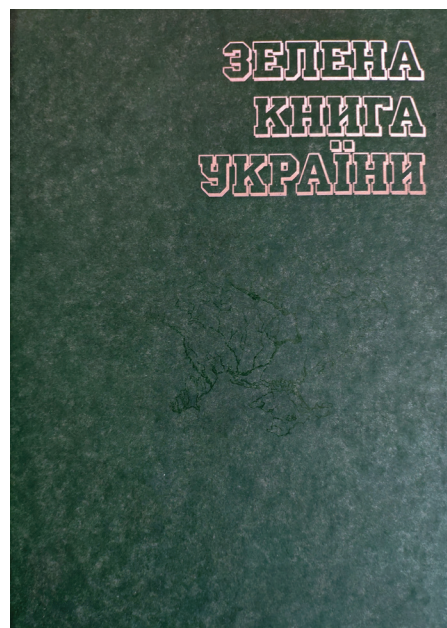

Рис. 1. А: Перше видання Зеленої книги України – "Зелёная книга Украинской ССР" (1987); В: Видання Зеленої книги України як державного документу (2009)

Fig. 1. A: The first edition of the *Green Data Book of Ukraine* (1987); B: The *Green Data Book of Ukraine* (2009) as a state document

Ще одним важливим аспектом стало започаткування в Україні монографічних "типологічних зелених книг". У 2002 році вийшла друком перша монографія "Зелена книга України. Ліси" (Sheliah-Sosonko et al., 2002). У подібних виданнях рекомендовано детальніше представляти охоронні синтаксони на рівні окремих типів рослинності. Через інтенсивну деградацію степового біому передусім має бути підготовлене наукове видання "Зелена книга України. Степи"

Ідеологія Зеленої книги знайшла своє втілення в низці прийнятих законодавчих та нормативних документів України. В юридичній площині вперше поняття "Зелена книга" обґрунтовано в документі "Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні (Заповідники)" 22 вересня 1994 р. (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177/94-%D0%B2%D1%80#Text>). У ній визначено стратегічне завдання: "Розробити і прийняти законодавчі акти про рослинний світ та про систему територій, що особливо охороняються, надати переліки рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення рослинних угруповань нормативного характеру, забезпечити їх офіційне видання". На основі цієї Програми було розроблено "Положення про Зелену книгу України" (19 лютого 1997 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0101-97#Text>; 29 серпня 2002 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF#Text>), яке набуло статусу державного документу. У Національній доповіді про збереження біологічного різноманіття (1997) вказувалося, що видана в 1987 р. Зелена книга України є унікальною в світовій практиці розробкою, в якій використано новий концептуальний підхід до збереження біорізноманіття з наголосом на його генетичному аспекті і наступним кроком має бути її видання на нових концептуальних засадах. У постанові Кабінету Міністрів України "Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України" (від 12 травня 1997 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-%D0%BF#Text>) визначено завдання — "розробити геоінформаційні системи, насамперед ... рослинних угруповань, внесених до Зеленої книги України. Того ж року Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 12 листопада "Про вдосконалення державного управління заповідною справою в Україні" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1259-97-%D0%BF#Text>). Через три роки цей напрям був прописаний у Законі України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України

на 2000–2015 роки" від 21 вересня 2000 року (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text>).

Наступним етапом щодо юридичного затвердження Зеленої книги України стало втілення наукових основ у інші важливі природоохоронні закони України. Зокрема, в Законі України "Про рослинний світ" (від 9 квітня 1999 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>) функціонування "Зеленої книги України" у сфері охорони природних ресурсів означено в 5 статтях, де раритетні угруповання, занесені до ЗКУ, визначаються як такі, що належать до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення і на них поширюється діяльність щодо збереження умов їхніх місцезростань. У вищезгаданому Законі України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" також наголошується на необхідності інвентаризації рослинних угруповань, занесених до "Зеленої книги України", проведенні спеціальних заходів, спрямованих на запобігання їхнього знищення чи пошкодження. Аналогічні завдання зазначені також у Законі України "Про екологічну мережу України" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text>) та інших нормативно-правових документах. У Лісовому кодексі України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>) зазначається про необхідність забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства.

Отже видання Зеленої книги України визначило новий етап у синтаксономічній охороні рослинності. На державному рівні:

- затверджений перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні;
- визначені шляхи охорони раритетних угруповань, встановлена відповідальність за знищення чи пошкодження місць їхнього виростання.

Важливим організаційним заходом є екологічно обґрунтоване територіальне планування ландшафтів, на яких збереглися фітоценози раритетних синтаксонів. Це передбачає їхнє виділення і забезпечення охороною під час здійснення лісо- та землевпорядкувальних робіт, що раніше не проводилося.

Видання Зеленої книги України спонукало до низки кроків у синтаксономічній охороні рослинності держави, а саме:

- виявлення нових локалітетів раритетних угруповань;
- створення в цих місцевостях нових об'єктів природно-заповідного фонду;
- здійснення постійного фітоценотичного моніторингу за їхнім станом та проведення необхідних наукових досліджень щодо сучасного стану угруповань, умов екоотопів, картування із зазначенням географічних координат тощо;
- розроблення заходів зі збереження, відтворення та використання раритетних угруповань;
- проведення відповідної еколого-просвітницької роботи щодо їхнього стану та інформування громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування;
- прогнозування їхньої антропоїчної трансформації та обґрунтування шляхів і способів відновлення, а також диференційованих режимів збереження.

Важливим елементом синтаксономічної охорони рослинності є також створення регіональних (обласних) переліків раритетних асоціацій на принципах створення ЗКУ. Цей процес в Україні знаходиться досі на початковому етапі. Названі переліки складено лише для деяких адміністративних областей (Донецька, Закарпатська, Львівська). Важливо, щоб до їхнього складання залучалися провідні фахівці. У час глобальних екоетичних викликів важливо також зафіксувати початок утворення еволюційно-антропоїчно нових фітоценосистем, особливо агрегацій з автохтонів і екзотичних рослин із високою фітоценотипною участю.

У всіх природних регіонах України виникла реальна можливість розширення мережі природно-заповідних територій за рахунок виявлених нових місцезростань раритетних угруповань. Їхнє створення сприяє поліпшенню фітоценотичної репрезентативності природно-заповідного фонду, повноті представленості та цілісності природно-заповідної мережі держави.

Після опублікування видання "Зеленая книга Украинской ССР" (1987) синфітосозологічні дослідження отримали продовження в подібних виданнях за межами України (Zelenaya kniga Sibiri..., 1996; Saksonov et al., 2006; Zelenaya kniga Bryanskoj oblasti..., 2012), до Червоних книг Вірменії й Туркменістану було включено раритетні

рослинні угруповання. У 1997 р. була видана Червона книга рослинних угруповань для території колишнього СРСР. В її основу покладена система вищих одиниць еколого-флористичної класифікації, яка включає 74 класи, 143 порядки, 319 союзів і більше 1300 асоціацій (Red data..., 1997). На підставі цих матеріалів башкирські ботаніки провели аналіз Зелених книг різних регіонів Росії та України. Ними запропоновано авторську оптимізовану систему критеріїв виявлення та оцінки раритетних угруповань на прикладі проєкту "Зеленая книга Республики Башкортостан". Показано можливості застосування цих критеріїв для оцінки рослинних угруповань лісової та лучної рослинності Південно-Уральського регіону (Martynenko et al., 2015).

Разом із цим, необхідно вказати на деякі проблемні питання першого видання "Зеленої книги Украинской ССР" (1987). Автори включили до нього раритетні угруповання природного походження, які потребують охорони за фітоісторичними, ботаніко-географічними, хорологічними та фітоценотичними ознаками. Проте ці принципи не дотримано для визначення обсягів раритетного фітоценофонду, чим було порушено принцип синтаксономічної представленості, коли поряд із раритетними синтаксонами до раритетного фітоценофонду включалися комплекси рідкісних і типових синтаксонів водночас, або частина угруповань певного синтаксону (зазвичай типового і широко розповсюдженого) за віковими ознаками. Останнє було застосовано лише до одного типу рослинності – лісового, ігноруючи інші типи. Але й таке виділення стосувалося лише двох лісових формацій – *Pineta sylvestris* і *Querceta roboris*. Окрім цього, не були представлені раритетні синтаксони деяких типів рослинності (галофітної, псамофітної). Виявилось недоцільним включення й типових фітоценозів. Останні мають широке використання, особливо в лісовому господарстві. Надання їм правозахисного статусу могло би викликати протиріччя і навіть збурення у галузі.

У літературі розгорнулася дискусія щодо науково-методичних засад створення та структури ЗКУ як офіційного видання (Sheliah-Sosonko et al., 2003; Stoiko, Sheliah-Sosonko, 2005; Holubets, 2006; Didukh, 2006; Ustylenko et al., 2006). У монографії С.Ю. Поповича "Синфітосозологія лісів України" (Popovych, 2002) автором уперше здійснено теоретико-методологічне узагальнення наукових матеріалів щодо охорони лісової рослинності

України, розкрито теоретичні основи стратегії охорони фітоценорізноманітності на базових рівнях її екосистемної організації, представлено новий підхід до виділення фітоценорізноманітності за регіонально-хорологічними критеріями, здійснена синфітосозологічна оцінка лісоценофунду. У монографії "Менеджмент охоронних лісів України" (Menedzhment..., 2003) наводиться перелік і стисла наукова та созологічна характеристика раритетних лісових асоціацій для природно-заповідних територій України. Фактичний матеріал про дослідження раритетного фітоценофунду України, який опубліковано в численних наукових працях, звітах науково-дослідних робіт, критично узагальнено в монографії П.М. Устименка зі співавторами "Раритетний фітоценофонд України" (Ustylenko et al., 2007). У ній висвітлено сучасні аспекти фітоценологічних і синфітосозологічних досліджень, проаналізовано стан збереження фітоценорізноманітності природно-заповідного фонду України в категоріях найвищого геосозологічного рангу. Критично проаналізовані поняття, категоризації та визначення раритетного фітоценозу, методологічні засади визначення синтаксономічної різноманітності з позицій синфітосозологічної цінності. У роботі охарактеризовано та проаналізовано раритетний фітоценофонд основних ботаніко-географічних регіонів України (Українського Полісся, Українських Карпат, подільської частини лісової зони, Лісостепу, Степу, Гірського Криму) за показниками фітоценологічної, фітосозологічної, ботаніко-географічної значущості, репрезентативності, амплітуди та щільності поширення, характеру зміни ареалу, положення в сукцесійному ряду, потенціалу відновлюваності.

Загалом накопичений значний науково-методичний матеріал і отримана нова фітосозологічна та геоботанічна інформація про раритетну фітоценологічну різноманітність України, детальний картографічний матеріал, з'ясування основних загроз, розроблені режими збереження стали основою для підготовки офіційного видання Зеленої книги України. У 2009 році здійснено перше видання Зеленої книги України як державного документа, підготовленого вченими Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (Т.Л. Андрієнко-Малюк, Л.П. Вакаренко, Я.П. Дідух, Д.В. Дубина, І.А. Коротченко, В.С. Ткаченко, П.М. Устименко, Ю.Р. Шеляг-Сосонко) із залученням провідних фахівців з інших ботанічних установ

країни (Л.І. Мілкіна, Я.І. Мовчан, С.М. Стойко, Л.О. Тасєнкевич, Л.М. Фельбаба-Клушина) (Zelena knyha..., 2009) (рис. 1, В). Структуру цього видання розроблено відповідно до вимог "Положення про Зелену книгу України" (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF#Text>). Синфітосозологічну оцінку рослинних асоціацій з метою виявлення раритетних угруповань здійснено відповідно до "Методики синфітосозологічної оцінки природних рослинних угруповань, які підлягають охороні та занесенню до Зеленої книги України", затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.05.2009 за № 257 (Zelena knyha..., 2009). Оцінка рослинних асоціацій базується на принципах значущості їхніх домінуючих видів. У ЗКУ зібрано відомості про сучасний стан, розповсюдження та особливості рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, а також типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні. Вона є основою для розроблення охоронних заходів з їхнього збереження, відтворення та використання.

Видання "Зелена книга України" (Zelena knyha..., 2009) складається з 160 статей, в яких представлено інформацію щодо 800 асоціацій 111 формацій рослинності України. Серед типів рослинності найбагатшим є раритетний фітоценофонд лісової рослинності, яка налічує 308 асоціацій, 62% яких приурочено до гірських екосистем. Тому сучасне природокористування в гірських умовах не лише спричинює негативні екологічні наслідки, а й збіднює раритетний лісоценофонд, що призводить до втрати раритетних синтаксонів. Раритетний фітоценофонд степової рослинності налічує 222 асоціації, вищої водної рослинності – 137. У решті типів рослинності він є менш чисельним: чагарникова й чагарничкова рослинність Карпат і Криму має 32 асоціації, трав'яна та чагарничкова рослинність ксеротичного типу на відслоненнях та пісках – 32, лучна рослинність – 20, болотна – 39, галофітна – 10 асоціацій. Така представленість раритетних асоціацій в цілому співвідноситься із фітоценологічним багатством і різноманітністю типів рослинності України, ступенем їхньої збереженості та порушення, різноманітністю екоотопів, ботаніко-географічними особливостями тощо (Zelena knyha..., 2009; Ustylenko et al., 2010; Ustylenko, Dubyna, 2012).

Найкращі умови для збереження раритетних фітоценозів існують у системі природно-заповідного фонду. За межами природоохоронних територій

раритетні фітоценози практично не охороняються. Тому офіційне видання Зеленої книги України матиме велике значення для розбудови проектованої екомережі України (Ekomerezhna ..., 2013; Ustymenko et al., 2018).

В Україні була започаткована практика видання Зелених книг та відбувся тривалий період становлення цієї нової ідеї, інтеграція її в науку, законодавство тощо. Як наукова монографія ЗКУ започаткувала появу низки правових документів. Вона має передбачену законодавством систему відповідальності за порушення вимог охорони раритетних угруповань. Також згідно із законодавством їхні місця виростання пріоритетно оголошуються територіями природно-заповідного фонду.

Слід також зазначити, що після майже 20 років успішного функціонування Зеленої книги у сфері охорони природи, з початку 2000-х років почалися дискусії, які ставили під певний сумнів її значущість та необхідність для синтаксономічної охорони рослинності (Holubets, 2006; Didukh, 2006; Kahalo, Prots, 2012). Аргументовані відповіді на дискусійні питання висвітлено в наукових публікаціях (Ustymenko et al., 2006; Shelyag-Sosonko, 2008). Як зазначав Ю.Р. Шеляг-Сосонко (Shelyag-Sosonko, 2008), геосозологія є водночас прикладною наукою, треба не лише декларувати, але й пройти шлях від ідеї розроблення концепції, теоретичного обґрунтування до опрацювання практичних заходів, зокрема відповідного законодавства та реалізації через профільний головний орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України). Окрім практики, нині очевидним є розвиток теоретичних основ геосозології.

З огляду на щорічні втрати раритетних угруповань і враховуючи сучасний стан рослинності України, виникає питання – чи зможе природоохоронна справа чекати щонайменше 10 років, необхідних для переходу на нові системи, лише задля ширшого популярного розуміння європейськими ботаніками? Чи доцільніше їх зберігати на основі національної наукової методології, закладеної в українські нормативно-правові документи, і яка базується на баченні природного довкілля як складної системи. Методично досконалішою і необхіднішою для вирішення практичних завдань охорони рослинності на сьогодні є фітоценотична класифікація, оскільки фітоценози є фізіономічними, легко виділяються в польових умовах і, класифікуються в доступний

і зручний спосіб. Також ця класифікація може слугувати залученню до прикладних заходів фахівців галузей природокористування (лісівників, землевпорядників, агрономів та ін.) та широких кіл зацікавлених осіб. Тому, на нашу думку, необхідно передусім реалізувати на практиці вітчизняну систему збереження рослинності.

Зелена книга – це на даний час законодавчо закріплений механізм охорони раритетних фітоценозів та їхніх оселищ, що підлягають збереженню. Цей документ залишається чинним і підтримує послідовну правову традицію в галузі охорони біорізноманіття в Україні. Попереду розроблення та юридичне затвердження такс за незаконне знищення чи руйнування раритетних фітоценозів Зеленої книги України. Кожне раритетне рослинне угруповання має бути забезпечене синфітосозологічним паспортом.

На сьогодні вже підготовлене чергове видання Зеленої книги України. Авторами був проведений критичний аналіз синтаксономічного складу чинного раритетного фітоценофонду України та геоботанічних описів їхніх фітоценозів. Були виявлені методичні порушення їхнього виділення, а саме: невідповідність назв окремих асоціацій змісту геоботанічних описів, на підставі яких вони встановлені; виділення асоціацій на підставі поодиноких описів; порушення принципу синтаксономічної охорони; асоціації, встановлені на підставі дрібних фрагментів мозаїки рослинних угруповань; присвоєння рангу асоціації синтаксонам нижчого рангу (субасоціація, варіант асоціації); включення до переліку раритетного фітоценофонду синтаксонів, які зникли з їхніх місцевиростань через дію природних чи антропогенних чинників; асоціації, описані декілька десятків років тому, які не підтверджуються сучасними дослідженнями тощо. Загалом виявлено, що до складу чинного раритетного фітоценофонду України включено 134 асоціації, які були виділені з методичними порушеннями. Критичний аналіз чинного раритетного фітоценофонду, даних синфітосозологічних досліджень та новітньої геоботанічної інформації про раритетну фітоценотичну різноманітність дозволив установити сучасний раритетний фітоценофонд України. Нині він налічує 983 асоціації з 104 формацій. За синфітосозологічним статусом раритетний фітоценофонд України буде представлено 398 рідкісними асоціаціями, які підлягають охороні; 465 асоціаціями, що перебувають під загрозою зникнення і підлягають охороні; 120 типовими асоціаціями, які підлягають охороні. Міністерству

захисту довкілля та природних ресурсів України Інститутом ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України передано "Проект загального переліку синтаксонів для включення до другого видання Зеленої книги України", "Проект переліку синтаксонів, що пропонуються для виключення із Зеленої книги України" та "Проект переліку синтаксонів, що пропонуються для включення до другого видання Зеленої книги України". Після оприлюднення та колективного обговорення 2 лютого 2021 р. "Переліки" були затверджені наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України за №368 від 17.12.2020 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-21#Text>; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-21#Text>) та зареєстровані в Міністерстві юстиції України 1 лютого 2021 р. за № 130/35752.

Є очевидною необхідність законодавчого закріплення системної організації моніторингу за станом раритетних фітоценозів, екоконтролю, наукових засад збалансованого природокористування, відтворення угруповань, періодичності видань Зеленої книги України, тощо. Тому на часі прийняття Закону України "Про Зелену книгу України".

Предтечею до законодавчого статусу "Зеленої книги України" та в контексті другого її видання є підготовлені Інститутом ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України матеріали щодо нової редакції "Положення про Зелену книгу України". Здійснено корегування тексту книги, внесено зміни та уточнення, що сприятиме підвищенню якості виконання конкретних, ефективних заходів щодо збереження та відтворення раритетних угруповань.

Для більшої інформативності про раритетний синтаксон, його наукову та фітосозологічну цінність у наступному виданні ЗКУ будуть розширені дані за такими показниками: біноміальна наукова назва рослинної асоціації; відповідні синтаксони еколого-флористичної класифікації; синфітосозологічна категорія, статус угруповань; поширення в Україні; екоумови; біотоп; наукова ботанічна цінність; мотиви охорони; загальна фітоценотична характеристика; потенціал відновлюваності; забезпеченість збереження в природно-заповідному фонді, положення у системі екомережі; чинники негативного впливу; біотехнічні та созотехнічні рекомендації; основні джерела інформації; картосхема поширення угруповання.

У науковому аспекті вдосконалення схеми опису раритетних фітоценозів ЗКУ є однією із методологічних засад розвитку сучасної

синфітосозології в Україні, в прикладному – вони необхідні для розвитку організаційної складової охорони рослинного світу в нашій країні.

Отже, ідея збереження раритетного фітоценофонду є особливо актуальною для України, рослинний покрив якої зазнав істотних трансформацій, що призвело до збіднення фітоценофонду та погіршення процесу філоценогенезу. Впродовж останніх десятиліть цій проблемі були присвячені численні публікації, в яких обговорювалися методичні засади та практичні заходи. Тому злободенною і нагальною природоохоронною справою було, є і залишатиметься дослідження сучасного стану раритетного фітоценофонду країни, однією з ланок якого є, зокрема, і ведення Зеленої книги України. Водночас у майбутньому дискусійні питання мають бути спрямовані більшою мірою не на інтеграційні процеси, як це відбувається тепер, а на отримання істини та ефективних шляхів розв'язання проблеми синтаксономічної охорони. Також варто наголосити на важливості популяризації Зеленої книги України на міжнародних та національних екологічних форумах, серед студентів, учнів і широких верств населення, громадських організацій тощо. І координувати цей еколого-просвітницький рух мало би Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

Список посилань

- Čeřovský I. 1977. Ochrana rostlinného přírodního bohatství v kulturní krajině. *Památky i Příroda (Praha)*, 2: 97–103, 161–167, 252–232.
- Didukh Ya.P. 2006. *Ukrainian Botanical Journal*, 63(3): 432–439. [Дідух Я.П. 2006. Якою ж бути Зеленої книзі України? *Український ботанічний журнал*, 63(3): 432–439].
- Ekomezha stepovoi zony Ukrainy: pryntsyipy stvorennia, struktura, elementy*. 2013. Eds D.V. Dubyna, Ya.I. Movchan. Kyiv: LAT & K., 409 pp. [*Екомережа степової зони України: принципи створення, структура, елементи*. 2013. Ред. Д.В. Дубина, Я.І. Мовчан. Київ: LAT & K., 409 с.].
- Ehrlich P.R. 1988. The loss of diversity: causes and consequences. In: *Biodiversity*. Washington (D.C.): National Academies Press, pp. 21–27.
- Holubets M.A. 2006. *Ukrainian Botanical Journal*, 63(3): 422–432. [Голубець М.А. 2006. До питання про національну Зелену книгу. *Український ботанічний журнал*, 63(3): 422–432].
- Holubiev V.M. 1987. *Ukrainian Botanical Journal*, 44(2): 56–60. [Голубєв В.М. Рідкісні угруповання високогір'їв Криму та їх еколого-географічна структура. *Український ботанічний журнал*, 44(2): 56–60].

- Kahalo A.A., Prots B.H. 2012. In: *Oselyshchna kontsepsiia zberezhennia bioriznomanittia: bazovi dokumenty Yevropeiskoho Soiuzu*. Eds A.A. Kahalo, B.H. Prots. Lviv: ZUKTs, pp. 9–15. [Кагало О.О., Проць Б.Г. 2012. Принципи оселищної концепції збереження біорізноманіття та особливості її впровадження в Україні. В кн.: *Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу*. Ред. О.О. Кагало, Б.Г. Проць. Львів: ЗУКЦ, с. 9–15].
- Kovács M., Priszter Sz. 1977. Védelmet kívánó növényfajok és növénytársulásaink. *MTA Biológiai Tudományok Osztályának Közleményei*, 20: 161–194.
- Krasilov V.A. 1992. *Ohrana prirody: printsipy, problemy, prioritety*. Moscow, 174 pp. [Красилов В.А. 1992. *Охрана природы: принципы, проблемы, приоритеты*. Москва, 174 с.].
- Laschenkova A.N., Nepomilueva N.I. 1982. *Trudy Komi filiala AN SSSR*, 56: 28–36. [Лашенкова А.Н., Непомилуева Н.И. 1982. Редкие растительные сообщества Среднего Тимана, нуждающиеся в охране. В кн.: *Труды Коми филиала АН СССР*, 56: 28–36].
- Lavrenko E.M., Semenova-Tyan-Shanskaya A.M. 1969. *Botanicheskiy Zhurnal*, 8: 1269–1277. [Лавренко Е.М., Семенова-Тян-Шанская А.М. 1969. Программиструкция по организации охраны ботанических объектов. *Ботанический журнал*, 8: 1269–1277].
- Martynenko V.B., Baisheva E.Z., Mirkin V.M., Shirokih P.S., Muldashev A.A. 2013. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*, 15(3–4): 1364–1367. [Мартыненко В.Б., Баишева Э.З., Миркин В.М., Широких П.С., Мулдашев А.А. 2013. О системе критериев оценки растительных сообществ для разработки региональной Зеленой книги. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, 15(3–4): 1364–1367].
- Menedzhment okhoronnykh lisiv Ukrainy*. 2003. Kyiv: Fitosotsiotsentr, 299 pp. [Менеджмент охоронних лісів України. 2003. Київ: Фітосоціоцентр, 299 с.].
- Milkina L.I. 1975. *Izvestiya Vsesoyuznogo geograficheskogo obshchestva*, 6: 458–459. [Милкина Л.И. 1975. Географические основы заповедного дела. *Известия Всесоюзного географического общества*, 6: 458–459].
- Milkina L.I. 1984. *Ukrainian Botanical Journal*, 41(4): 10–14. [Милкина Л.И. 1984. Рідкісні листяні лісові угруповання Карпатського державного природного парку. *Український ботанічний журнал*, 41(4): 10–14].
- Milkina L.I. 1985. *Ukrainian Botanical Journal*, 42(1): 77–78. [Милкина Л.И. 1985. Нові місцезнаходження *Syringa josikaea* Jacq. в Українських Карпатах. *Український ботанічний журнал*, 42(1): 77–78].
- Moravec J., Balátová E., Hadač E., Hejný S., Jeník J., Kolbek J., Kopecký K., Krahulec F., Kropáč Z., Neuhäusel R., Rybníček K., Vieherek J. 1983. Rostlinná společenstva České socialistické republiky a jejich ohrožení. *Severočeskou přírodou (Litoměřice)*, Příloha 1983: 1–110.
- Popovych S.Yu. 2002. *Synfitosozolohiia lisiv Ukrainy*. Kyiv: Akadempriodyka, 228 pp. [Попович С.Ю. 2002. Синфітосозологія лісів України. Київ: Академперіодика, 228 с.].
- Red data book of plant communities in the former USSR*. 1997. Birmingham: Templar Print & Design Ltd., 70 pp.
- Saksonov S.V., Lyisenko T.M., Ilina V.N., Koneva N.V., Lobanova A.V., Matveev V.I., Mitroshenkova A.E., Simonova N.I., Soloveva V.V., Ujametskaya E.A., Yuritsyna N.A. 2006. *Zelenaya kniga Samarskoy oblasti: redkie i ohranyaemye rastitelnyie soobshchestva*. Eds S. Rozenberg, S.V. Saksonov. Samara: SmarNTSRAN, 201 pp. [Саксонов С.В., Лысенко Т.М., Ильина В.Н., Конева Н.В., Лобанова А.В., Матвеев В.И., Митрошенкова А.Е., Симонова Н.И., Соловьева В.В., Ужамецкая Е.А., Юрицына Н.А. 2006. *Зеленая книга Самарской области: редкие и охраняемые растительные сообщества*. Самара: СмРНЦРАН, 201 с.].
- Semenova-Tyan-Shanskaya A.M. 1981. *Botanicheskiy Zhurnal*, 66(7): 1060–1067. [Семенова-Тян-Шанская А.М. 1981. Режим охраны растительного покрова заповедных территорий. *Ботанический журнал*, 66(7): 1060–1067].
- Sheliah-Sosonko Yu.R. 2008. *Ukrainian Botanical Journal*, 65(2): 274–288. [Шеляг-Сосонко Ю.Р. 2008. Стан рослинності – головна проблема світової спільноти. *Український ботанічний журнал*, 65(2): 274–288].
- Sheliah-Sosonko Yu.R., Ustymenko P.M., Popovych S.Yu., Vakarenko L.P. 2002. *Zelena knyha Ukrainy. Lisy*. Kyiv: Naukova Dumka, 256 pp. [Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. 2002. *Зелена книга України. Ліси*. Київ: Наукова думка, 256 с.].
- Shelyag-Sosonko Yu.R., Andrienko T.L. 1983. In: *Doklady VII delegatskogo syezda Vsesoyuznogo botanicheskogo obshchestva*. Leningrad: Nauka, pp. 307. [Шеляг-Сосонко Ю.Р., Андриенко Т.Л. 1983. Принципы и структура книги редких сообществ растительности Украины (Зеленой книги). В кн.: *Доклады VII делегатского съезда Всесоюзного ботанического общества*. Ленинград: Наука, с. 307].
- Shelyag-Sosonko Yu.R., Emelyanov I.G. 1997. *Ekologiya ta noosferologiya*, 3(1–2): 131–140. [Шеляг-Сосонко Ю.Р., Емельянов И.Г. 1997. Экологические аспекты концепции биоразнообразия. *Екологія та ноосферологія*, 3(1–2): 131–140].
- Stoiko S.M. 1977. *Karpatam zelenity vichno*. Uzhhorod: Karpaty, 175 pp. [Стойко С.М. 1977. *Карпатам зеленіти вічно*. Ужгород: Карпати, 175 с.].
- Stoiko S.M. 1982a.. In: *Flora i roslynnist Karpatkoho zapovidnyka*. Kyiv: Naukova Dumka, pp. 5–30. [Стойко С.М. 1982а. Біогеоценологічні основи заповідної справи, охорони фітоценофунду і фітоценофунду. В кн.: *Флора і рослинність Карпатського заповідника*. Київ: Наукова думка, с. 5–30].

- Stoyko S.M. 1982b. In: *Ohrana rastitlnykh soobschestv redkih i nahodyaschihsya pod ugrozoy ekosistem: materialy I Vsesoyuznoi konferentsii po ohrane redkih rastitelnykh soobschestv*. Moscow, pp. 5–7. [Стойко С.М. 1982b. Категоризация редких, уникальных и типичных фитоценозов и их интегральная соэологическая оценка. В кн.: *Охрана растит. сообществ редких и находящихся под угрозой экосистем: материалы I Всесоюзной конференции по охране редких растительных сообществ*. Москва, с. 5–7].
- Stoyko S.M. 1983. *Botanicheskij Zhurnal*, 68(11): 1574–1583. [Стойко С.М. 1983. Экологические основы охраны редких, уникальных и типичных фитоценозов. *Ботанический журнал*, 68(11): 1574–1583].
- Stoiko S.M., Sheliah-Sosonko Yu.R. 2005. *Ukrainian Botanical Journal*, 62(5): 611–623. [Стойко С.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р. 2005. Раритетний фітоценофонд України та концепція національної Зеленої книги. *Український ботанічний журнал*, 62(5): 611–623].
- Ustyomenko P.M., Dubyna D.V., Popovych S.Yu., Vakarenko L.P. 2006. *Ukrainian Botanical Journal*, 63(3): 440–447. [Устименко П.М., Дубина Д.В., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. 2006. Зелена книга України: дискусійні питання і реальність. *Український ботанічний журнал*, 63(3): 440–447].
- Ustyomenko P.M., Dubyna D.V., Vakarenko L.P. 2010. *Ukrainian Botanical Journal*, 67(1): 16–22. [Устименко П.М., Дубина Д.В., Вакаренко Л.П. 2010. Раритетний фітоценофонд України: структура та аналіз. *Український ботанічний журнал*, 67(1): 16–22].
- Ustyomenko P.M., Sheliah-Sosonko Yu.R., Vakarenko L.P. 2007. *Rarytetnyi fitotsenofond Ukrainy*. Kyiv: Fitosotsiotsentr, 268 pp. [Устименко П.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Вакаренко Л.П. 2007. *Раритетний фітоценофонд України*. Київ: Фітосоціоцентр, 268 с.].
- Ustyomenko P.M., Dubyna D.V. 2012. *Botanicheskij Journal*, 97(5): 664–675. [Устименко П.М., Дубина Д.В. 2012. Зелена книга України – важний державний документ в справі охорони синтаксонов. *Ботанический журнал*, 97(5): 664–675].
- Ustyomenko P.M., Dubyna D.V., Movchan Ya.I., Davydov D.A., Yakubenko V.Ye. 2018. *Rarytetnyi fitotsenofond Lisostepu Ukrainy v konteksti formuvannya ekomerezhi: monohrafiya*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 520 pp. [Устименко П.М., Дубина Д.В., Мовчан Я.І., Давидов Д.А., Якубенко В.Є. 2018. *Раритетний фітоценофонд Лісостепу України в контексті формування екомережі*. Київ: Видавництво Ліра-К, 520 с.].
- Vasileva V.D., Vorontsova L.I., Lomakina G.A., Stepanov V.P. 1980. In: *Ohrana redkih rasteniy i fitotsenozov*. Moscow: Nauka, pp. 5–14. [Васильева В.Д., Воронцова Л.И., Ломакина Г.А., Степанов В.П. 1980. Некоторые вопросы охраны редких и исчезающих растительных сообществ. В кн.: *Охрана редких растений и фитоценозов*. Москва: Наука, с. 5–14].
- Vernadskiy V.I. 1967. *Biosfera*. Moscow: Myisl, 376 pp. [Вернадский В.И. 1967. *Биосфера*. Москва: Мысль, 376 с.].
- Vtorov P.P., Stepanov V.P. 1978. *Priroda*, 8: 60–69. [Второв П.П., Степанов В.П. 1978. Ценность экологического разнообразия и охрана естественных биотических сообществ. *Природа*, 8: 60–69].
- Yablokov A.V., Ostroumov S.A. 1985. *Urovni ohrany zhivoy prirody*. Moscow: Nauka, 175 pp. [Яблоков А.В., Остроумов С.А. 1985. *Уровни охраны живой природы*. Москва: Наука, 175 с.].
- Yurtsev V.A. 1992. In: *Biologicheskoe raznoobrazie: podhody k izucheniyu i sohraneniyu*. St. Petersburg: ZIN RAS, pp. 7–21. [Юрцев В.А. 1992. Биологическое разнообразие в фокусе внимания международного сообщества. В кн.: *Биологическое разнообразие: подходы к изучению и сохранению*. Санкт-Петербург: ЗИН РАН, с. 7–21].
- Zelenaya kniga Ukrainy SSR: Redkie, ischezayushchie i tipichnyie nujdayushchiesya v ohrane rastitelnyie soobschestva*. 1987. Ed. Yu.R. Shelyag-Sosonko. Kiev: Naukova Dumka, 216 pp. [*Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные нуждающиеся в охране растительные сообщества*. 1987. Ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. Киев: Наукова думка, 216 с.].
- Zelenaya kniga Sibiri: redkie i nujdayushchiesya v ohrane rastitelnyie soobschestva*. 1996. Novosibirsk: Nauka, 396 pp. [*Зеленая книга Сибири: редкие и нуждающиеся в охране растительные сообщества*. 1996. Новосибирск: Наука, 396 с.].
- Zelena knyha Ukrainy*. 2009. Ed. Ya.P. Didukh. Kyiv: Alterpress, 448 pp. [*Зелена книга України*. 2009. Ред. Я.П. Дідух. Київ: Альтерпрес, 448 с.].
- Zelenaya kniga Bryanskoy oblasti (rastitelnyie soobschestva, nujdayushchiesya v ohrane)*. 2012. Ed. A.D. Bulohov. Bryansk: GUP Bryanskoye oblastnoye poligraficheskoye Ob'yedineniye, 144 pp. [*Зеленая книга Брянской области (растительные сообщества, нуждающиеся в охране)*. 2012. Ред. А.Д. Булохов. Брянск: ГУП Брянск. обл. полигр. Объединение, 144 с.].

Рекомендує до друку Є.Л. Кордюм

Дубина Д.В., Устименко П.М., Ткаченко В.С., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. 2021. **35 років зеленій книзі України: історія, проблеми, рішення.** *Український ботанічний журнал*, 78(5): 335–346.

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, вул. Терещенківська 2, Київ 01601, Україна; Д.В. Дубина, П.М. Устименко, В.С. Ткаченко, Вакаренко Л.П. Національний університет біоресурсів і природокористування, вул. Героїв Оборони 19, Київ 03041, Україна; С.Ю. Попович.

Реферат. Стаття присвячена 35-річчю виходу в світ першого видання Зеленої книги України, яке стало помітною подією в 100-річній історії наукової діяльності Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, у стінах якого була розроблена ідеологія та науково-методологічні засади її створення. Підведені підсумки історії функціонування Зеленої книги України, висвітлено передумови формування ідей охорони фітоценотичної різноманітності. Наголошено на проблемних і дискусійних питаннях ведення Зеленої книги та окреслені завдання на майбутнє. Аналізуються методологічні підходи до розв'язання проблеми охорони природних об'єктів. Наголошується, що вирішення проблем охорони біорізноманіття базується на популяційно-видовому і екосистемному підходах, а основною формою охорони рослинного світу є організація збереження рослинних угруповань, які виступають фітоценотичною матрицею поширення ценопопуляцій рослин. Висвітлюється втілення наукових засад Зеленої книги України в прийнятих законодавчих та нормативно-правових документах України. Проведено критичний аналіз синтаксономічного складу чинного раритетного фітоценофону України та визначено 983 асоціації 104 формацій, які будуть взяті за основу нового видання Зеленої книги України. Авторами пропонується спрямувати наукові дискусії не на інтеграційні процеси, як це відбувається тепер, а на отримання ефективних шляхів розв'язання проблеми синтаксономічної охорони. Відзначається важливість популяризації Зеленої книги України серед широких верств населення, громадських організацій та на міжнародних екологічних форумах.

Ключові слова: Зелена книга України, раритетні фітоценози, історія охорони фітоценорізноманітності, природоохоронне законодавство